

11. Пырлин Э.Д. Указ. соч. - С.129.

12. Стрижов Ю. Указ. соч. - С. 47.

13. Правда 1948. 1 марта.

14. Колобов О.А. Соединенные Штаты Америки и страны Ближний Восток во времена холодной войны. - Горький, 1983. - С.98-99.

Фесик О.В., Бринош І.В.

ЗАГАДКА ВБИВСТВА ГЕНЕРАЛА СВЕРЧЕВСЬКОГО

28 березня 1947 року в Бескидах було вбито заступника міністра національної оборони Польщі, генерал-полковника Кароля Сверчевського¹. За кільканадцять годин, 29 березня, Політбюро ЦК ПРП ухвалило рішення про акцію відплати - виселення українського населення на колишні німецькі землі західної і північної Польщі². Рівно через місяць після смерті генерала Сверчевського, 28 квітня 1947р. почалася сумнозвісна акція “Вісла” (попередня назва “Схід”), яка призвела до виселення близько 141 тис. українців та згортання діяльності ОУН-УПА на “Закерзонні”.

Акція “Вісла”, як і попередні етапи насильного переселення українців з їх етнічних теренів у сучасній Польщі, належить до найбільш драматичних актів етноциду, які були застосовані в Європі тоталітарними режимами³. Президенти України і Польщі, Л.Кучма і А.Квасневський у своїй спільній заяві “До порозуміння і єднання” визнали цю акцію “окремою трагічною сторінкою в історії українсько-польських стосунків, що завдала удару по всій українській громаді Польщі”⁴.

28 березня 1947р. під час проведення чергової військової інспекції, генерал Сверчевський разом з генералом Венцковським, декількома вищими офіцерами та охороною вирушив до місцевості Тісна з метою контролю 37 Комендатури Відтинка Військ Охорони Прикордоння (ВОП). По дорозі група потрапила в засідку, автомобіль Сверчевського “Додж” і всю колону обстріляно, внаслідок чого загинув сам генерал, один офіцер і двоє солдат⁵. Нападники без власних втрат успішно зникли з місця події⁶.

На момент прийняття рішення про виселення українців, Політбюро мало тільки короткий і досить неточний запис телефонограми командувача Краківського Округу генерала Венцковського, де жодного слова не було сказано про організаційну приналежність нападників. Але комуністичне керівництво Польщі мало цікавило, хто саме вбив генерала, бо вини заздалегідь поклали на “українських фашистів УПА”⁷. Хоча розслідування начальника Оперативного Відділку III Відділу Генштабу Війська Польського (ВП) підполковника Коссовського (завершено 11.04.47) показало, що “організаційної приналежності банди, яка здійснила напад, не можна встановити”⁸. А звіт слідчої комісії у справі обставин смерті генерала, до складу якої входив радянський радник у Слідчому департаменті МДБ, підполковник НКВС і професійний контррозвідник Ніколашкін, чітко наголосив: “У результаті проведених досі операцій не схоплено нікого з учасників нападу, здійсненого 28 березня 1947р. У зв’язку з цим, а також через цілковитий брак агентури в підпіллі, за нинішнього стану справи виключене точне встановлення злочинців, причин злочину, так само як і організаторів та інспіраторів убивства генерала Сверчевського”⁹.

Червоній владі потрібен був пропагандистський успіх і смерть Сверчевського стала чудовим приводом. Офіційною версією убивства генерала відразу стала його загибель “від зрадницької кулі українського яничара фашизму”¹⁰. Польські ЗМІ (радіо, газети “Дзєннік Людовий”, “Жице Варшави” й ін.), випереджаючи один одного, почали цькувати всю українську людність, прикриваючись вбивством Сверчевського. Відкрито мовилося про помсту, офіційно лунали заклики до кривавої відплати. Смерть Сверчевського вміло використовували для подальшого обґрунтування виселення українців і здійснення агресивної пропагандистської акції, яка поглибила й до того вже сильні антиукраїнські настрої. Офіційну версію вбивства підтримало і радянське інформаційне агенство ТАРС, повідомлення якого надрукували майже всі центральні¹¹ і деякі периферійні¹² газети СРСР.

Проте всі ці виступи й заяви не мали під собою ніякого реально-го підґрунтя і були лише публіцистичними фантазіями, що в майбутньому досягнули ще більшого напруження. У художньому фільмі Ванди Якубовської “Солдат звитяги” (1950р.) організаторо-

ром убивства виступала американська розвідка, ВіН і офіцери II відділу Генштабу ВП¹³. Натомість у художньому фільмі “Був такий час” (1987) режисера М.Душинського генерал Сверчевський гине від кулі снайпера німецького підрозділу парашутистів¹⁴. Але це вже мало має відношення до історичної дійсності і може бути записане на рахунок чергових голлівудських драматичних ефектів.

Дехто з польських дослідників пов’язує початок акції “Вісла” з убивством відділами УПА генерала Сверчевського. Сучасні українські історики (В.Сергійчук, Є.Місило й ін.) мають серйозні сумніви з цього приводу, адже перші проекти виселення українців з’явилися уже в листопаді 1946 року¹⁵. Вбивство Сверчевського послугувало лише офіційним приводом. І хоч як це не парадоксально, його смерть була вигідна комуністичному керівництву Польщі.

На XIV з’їзді істориків у Лодзі професор Юліуш Стройновський з Кельна прилюдно заявив, що він володів копією таємного донесення підполковника Петра Шемберга (заступник Сверчевського), в якому той доводив, що Сверчевський загинув внаслідок замаху, організованого НКВС. Згаданий рапорт був конфіскований у професора функціонерами Служби Безпеки в 1969р. перед виїздом з Польщі, а в актах слідчої комісії з питання про обставини смерті Сверчевського немає жодних матеріалів щодо особи П.Шемберга¹⁶. Мабуть, така версія логічна, але документально не підтверджена.

Існує ще одна цікава й досить імовірна версія смерті генерала. З протоколу огляду останків випливає, що в Сверчевського вцілило три кулі: дві в живіт, одна в плечі. За результатами балістичної експертизи, виконаної під час слідства, третя, смертельна куля влучила в момент, коли генерал перебував у так званому “мертвому полі”. У матеріалах слідчої комісії немає згадки про балістичну експертизу (і про третю кулю теж!). В біографічних творах, присвячених Сверчевському, немає й натяку на третю кулю¹⁷. Не збереглися також ніякі матеріали огляду місця події, виконаного під час слідства на місці засідки за участю схоплених вояків УПА сотень Хріна і Стаха¹⁸. Підполковник Коссовський в своєму розслідуванні не виключає, що замах здійснили “диверсійні елементи з-посеред реакційних груп Центральної Польщі”.¹⁹ Побічно це впливає і з

рапорту слідчої комісії у справі обставин смерті Сверчевського.²⁰ В генерала й раніше були проблеми з націоналістичним підпіллям, навіть ще в часи формування 2 Польської Армії, коли в одному з полків аківці організували заколот²¹.

Проте, на базі українських архівних матеріалів можна стверджувати, що засідка на шосе Балигород-Тісна здійснена відділами сотень Хріна і Стаха²², а конкретніше, двома чотами- Граня і Оріха²³.

Радянська і сучасна українська історіографія²⁴, а також польська історіографія радянського періоду²⁵ твердять, що засідка була організована випадково звичайною сотнею УПА, або ж зовсім не згадують її. Еміграційний історик Є.Місило²⁶ вважає, що Сверчевський загинув випадково у засідці, організованій сотнею Хріна і Стаха на солдатів Маневреної групи ВОП у Тісній як помста за знищення ними шпиталю УПА. Не викликає заперечень, що напад здійснено відділами Хріна і Стаха, але от чи випадково? На це є певні сумніви.

Сотня Хріна не зовсім відповідає тим загальним уявленням про звичайну упівську сотню. Деколи в українських документах вона прямо називається "славною чотою СБ"²⁷ (служби безпеки). Наводить на певні думки і боездатність відділу: за 10 місяців (з 1.9.46 по 30.6.47) ним знищено 202 ворожих солдати і офіцери, більше 100 поранено. Власні втрати при цьому складають 2 убитими і 10 пораненими²⁸. Занадто "ідейно свідомим" був і особовий склад відділу - під час бою з Охотнічою Резервою Міліції Обивательської (ОРМО) до ворога потрапив зв'язківець Бескид, і щоб не залишатись в руках ворога, повісився на бандажах²⁹.

Звичайно, поодинокі ці факти мало про що свідчать, але вкупі дають цільну картину - натяк на спецвідділ СБ. А служби безпеки в цілому світі ніколи нічого не роблять випадково.

Та й сама засідка була аж занадто професійно зорганізована. Місце, в якому влаштована, особливо сприятливе з огляду на характер терену(шосе йде петляючи між стрімким узгір'ям заввишки 300-350 м.).30 В цьому місці вже більше як півроку нічого не траплялося, і поляки відчували себе в безпеці. Відділ мав попередні свідчення про просування колони і на момент сутички мав перевагу, поза моментом несподіванки, також позиційну, щодо вогню і

кількісно. На узгір'ї було влаштовано кулеметні гнізда. Деякі польські автори твердять, що при засідці використовувався навіть гранатомет³¹. Жодного з учасників нападу не було спіймано, професійні слідчі з МДБ лише розводили руками³².

А запланований на 27.11.47 року (але так і не зреалізований) судовий процес над убивцями Сверчевського (без участі закордонних кореспондентів!), був лише фарсом, на який польські спецслужби навіть не спромоглися "дістати" жодного з бійців Хріна і Стаха³³.

Сотенним Хріном (Стебельський Степан, він же "Гриль", "Хруль", "Гринь") до своєї загибелі у вересні 1949 р. були написані мемуари, які вийшли на еміграції (в Мюнхені) двома окремими книжками: "Крізь сміх заліза" і "Зимою в бункері", у видавництві Місії УПА "До зброї" у 1952 і 1950 р.³⁴ Про засідку на генерала "броні", заступника міністра національної оборони Польщі Сверчевського він не згадує взагалі³⁵. Дивно.

У святковому наказі Головного командира УПА від 14 жовтня 1947 р. вбивство Сверчевського ставиться на один рівень з замахом на командуючого 1-м Українським фронтом Ватутіна³⁶. Замах на М.Ф. Ватутіна (біля с. Миятин Ровенської обл.) покритий таким же серпанком таємничості, як і вбивство Сверчевського. Навіть оперативна група "Смерш", яка відразу ж прибула на місце події, нічого не змогла прояснити³⁷.

Зникнення багатьох важливих документів зі справи Сверчевського, на які є побічні посилання (навмисно вилучені?!); численні протиріччя й неточності в багатьох фактах і загальна картина таємничості над вбивством Сверчевського, наявність різноманітних версій, також наводять на думку про присутність в цій справі спецслужб, хоча й не обов'язково українських.

Звичайно, всі ці факти не можуть однозначно вказувати на те, що засідка і вбивство генерала Сверчевського - справа рук служби безпеки ОУН-УПА. Без додаткової інформації з архівів служби безпеки, МВС, НКВД, нових польських архівних матеріалів ця версія лише залишиться версією. Відомий історик Р.Торжецький, завершуючи свою найновішу монографію про польсько-українські стосунки періоду Другої Світової війни (Варшава, 1993), на питання, чи можливе об'єктивне висвітлення історичної правди, відповів: "Так, якщо будуть оприлюдненні нові документи"³⁸. Можливо, з

оприлюдненням нових архівних матеріалів проблема буде виглядати зовсім інакше. Сподіваємося, що наше дослідження сприятиме розв'язанню загадки вбивства генерала Сверчевського.

Примітки:

1. Сверчевський Кароль, псевдонім "Вальтер" (1897-1947), генерал-полковник ВП, віце-міністр національної оборони. Народився у Варшаві, з 1915р. - в Росії. В листопаді 1917р. вступив до ЧА, у 1918р. - до ВКП(б). Закінчив військову академію ім. М.Фрунзе. Воював в Іспанії, під час другої світової війни командував 248 Стрілецькою дивізією. В 1942-1943рр. працював у радянських вузах. Командир 2 Армії ВП. З вересня 1944р. член ПРП. 14.11.1946р. призначений віце-міністром національної оборони.

2. Акція "Вісла". Документи. /Впор. і ред. Місила Є. - Львів - Нью-Йорк, 1997. - С.10.

3. Романів О., Сварник І. Рецензія на книгу Акція "Wisła": Dokumenty opracował E.Misilo. - Warszawa: Archiwum Ukraińskie, 1993. - 524с. //Записки НТШ. Праці історично-філософської секції. т.228. - Львів, 1994. - С.531.

4. Спільна заява президентів України і Республіки Польща "До порозуміння і єднання" // З архівів ВУЧК - ГПУ - НКВД - КГБ. - 1997. - №1/2. - С.6.

5. Акція "Вісла". Документи. - Львів - Нью-Йорк, 1997. - С.68.

6. Літопис УПА. - т.9. - кн.2. Торонто - 1982. - С.463.

7. Акція "Вісла". Документи. - Львів - Нью-Йорк, 1997. - С.80.

8. Там само. - С.90.

9. Там само. - С.123.

10. Літопис УПА. - т.16. - Торонто, 1987. - С.374.

11. Правда. - 1947. - 29 марта (№76). - С.4; Известия. - 1947. - 29 марта (№75). - С.4.

12. Правда Украины. - 1947. - 30 марта (№68). - С.4.; Вільна Україна. - 1947. - 30 березня (№64). - С.7.

13. Акція "Вісла". Документи. - Львів - Нью-Йорк, 1997. - С.127.

14. Там само.

15. Дорошенко Ю. Українців і поляків розділила "Вісла" // Україна молода. 1997. - №82 (8 травня). - С.6.; Акція "Вісла". Документи /Впор. і ред. Місила Є. - Львів - Нью-Йорк, 1997. - С.19.